પાશેર પૂણીમાંથી પાદશાહી.

લેખક:

ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

મુદ્રક અને પ્રકાશક:

ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ મ્હેતા.

વસંત મુદ્રણાલય, રાયપુર, અમદાવાદ.

કિંમત એક આનો

પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી !*

૧

" દયાળુ બ્હેન ! દયા લાવી કંઇ વધુ આપો અને આ બચ્ચાંઓને ઉગારો. ભગવાન ત્હમારૂં ભલું કરશે. " આજીજી કરતી ભીખારણે કુસુમકુંવરને વિનવવા પ્રયત્ન કર્યો.

" કેમ ! ત્હને એક, બે, ત્રણ, ચાર અને છેલ્લે પાંચ રૂપિયા આપ્યા એ પણ ઓછા પડયા ? લોભને કંઇ થોભ ખરો કે ? " ભીખારણની તૃષ્ણા વધતી જતી જોઈ કુસુમકુંવરે ઠપકાભરી દૃષ્ટિ ફેંકી.

" શું કરૂં બ્હેન ! આ પાપી પેટ બધું કરાવે છે. છેલ્લા આઠ દિવસમાં છોકરાંઓને એક ટંક પણ ખાવાનું મળ્યું નથી. ગરીબી... હાય...ગરીબી...વીતી હોય તે જાણે..." દયામણે સ્વરે બોલતી ભીખારણે બન્ને હાથે પોતાનું માથું કૂટયું.

" માથું શાને કૂટે છે ? ત્હને પાંચ રૂપિયાયે ઓછા પડયા ? તું ધારે તો પાશેર રૂની પુણી લાવી બધાનું પેટ ભરી શકે, પણ માગી ખાનારને કામ કરવું ક્યાંથી ગમે ? "

" પાશેર રૂની પુણીમાં મ્હારૂં શું વળે બા ? ત્હમને પૈસાવાળાંઓને અમારા દુઃખની શી ખબર પડે. " રડતાં છોકરાંઓને છાનાં રાખતી ભીખારણે ખુલાસો કર્યો.

" પાશેર રૂની પુણીમાં શું વળે ? અરે પાશેર પુણીમાંથી તો પાદશાહી ખડી થાય. સ્હમજી કે ? " કુસુમકુંવરે મ્હોટે અવાજે ભીખારણને સ્હમજાવી.

---

* 'યુગધર્મ' ના તંત્રી ભાઈશ્રી ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક સાથે અમરેલીથી જેતપુર જતાં રસ્તામાં રા. રામભાઇ નારણભાઈ પાસેથી સાંભળેલ એક લોકકથાને આધારે. ગો. હા. રા.

સ્હામે ચોપડીઓ વેચનારની દુકાનપર બેઠેલા એક નવયુવાનના ' પાશેર પુણીમાંથી તો પાદશાહી ખડી થાય ' એ શબ્દો સાંભળતાં કાન ચમક્યા. તેણે ધ્યાન દઇને ભીખારણ અને ફુલકુંવર વચ્ચે થયેલી વાતચીત સાંભળી હતી.

સુવર્ણપુરીમાં આજે ફૂલડોલનો ઉત્સવ ઉજવાઇ રહ્યો છે. વેણુ નદીને કાંઠે ચાંદનીમાં દર સાલની માફક એક મોટો મેળો ભરાયો છે. આસપાસનાં ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાંઓના ગ્રામ્યજનો આ ફૂલડોલનો મેળો જોવા મોટી સંખ્યામાં ઉતરી પડયાં છે. નદીને કાંઠે ચમકતી ચાંદનીમાં મેળાની બજારો ઝગઝગી રહી છે. વિવિધ જાતનાં વાસણો, તરેહતરેહવાર દેશી કારીગરીની ચીજો, બાળકોને રમવાનાં રંગબેરંગી દેશી ખેલવણાં તથા સુવર્ણપુરીની આસપાસમાં બનતી હાથકંતામણ અને હાથવણાટની કસુંબલ રંગની ભાતીગર ચુંદડીઓ આ મેળાને ખાસ આકર્ષક બનાવતી હતી. આભની અગાસીએ ચંદ્રમા ચડયો તે સાથે ઠામઠામ કર્ણપ્રિય દુહાના લલકાર અને રાસમંડળમાં નૃત્ય કરતી નવયૌવનપૂર ભરતીમાં ઉછળતી સુન્દરીઓના પગના ઠમકારથી વાતાવરણ રસભર હેલે ચડયું હતું. આ મેળામાં સુવર્ણપુરના નગરશેઠની પુત્રી ફુલકુંવર પણ પોતાની સમોવડી સખીઓ સાથે આવી હતી. જુવાનીના ચીરાગથી ચમકતી તે સર્વનું ધ્યાન ખેંચતી હતી. મેળામાં ઘણાય રસિયાઓની રસભરી આંખો વસન્તોત્સવની ફૂલરાણી સરીખી ફુલકુંવરને જોઈ જોઈ ફરી જોવા ઉત્સુકતામાં નાચતી હતી.

સુવર્ણપુરીના દિવાનનો પુત્ર સુધાકર નદીને કાંઠે આમ્રવૃક્ષને ઓથે મંડાયલી પુસ્તકોની દુકાનપર બેસી પોતાના મિત્ર સાથે જૂનાં પુસ્તકોનાં પાનાં ફેરવતો હતો. આ વખતે ફુલકુંવર પોતાની સખીઓ સાથે આ દુકાન પાસેથી નીકળી. ન્હાનાં ન્હાનાં ચાર નાગાં છોકરાંઓ સાથે ફાટયાંતૂટયાં વસ્ત્રમાં શરીરની આબરૂ માંડમાંડ ઢાંકતી એક ભીખારણે ફુલકુંવર પાસે મદદ માટે હાથ લંબાવ્યો. દયાની દેવી સરીખી ફૂલકુંવરે ભીખારણના હાથમાં એક રૂપિયો મૂક્યો. ભીખારણને આથી સંતોષ ન

ગયો જોઇ બીજો રૂપિયો આપ્યો. આવી રીતે પાંચ રૂપિયા ફુલકુંવરે ભીખારણને આપ્યા. પણ ભીખારણની તૃષ્ણા વધતી જ ગઇ, તેથી શરૂઆતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પાશેર પુણી લઈ કાંતવા માટે ફુલકુંવરે તેને સલાહ આપી. સુધાકરે આ વાતચીત ધ્યાન દઈને સાંભળી. ભીખારણને શીખામણ આપનાર આ કુમારિકા કોણ છે તેની તપાસ પેલા દુકાનદાર પાસે કરી. પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી, એ ફુલકુંવરના શબ્દો સુધાકરને ખૂંચ્યા. ફુલકુંવરે પણ સુધાકરને પોતાની તરફ બારીકીથી નિરખતો નિહાળ્યો. સુધાકરને તો ફુલકુંવરના શબ્દે શબ્દે શ્રીમંતાઇ તથા યુવાનીનું અભિમાન દેખાયું. ' પરણું તો એને જ પરણું, અને પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી એ માત્ર એક દીવાની વ્યક્તિના શબ્દો જ છે એવું સાબીત કરી આપું ત્યારેજ મારું નામ સુધાકર ' એવો નિશ્ચય કરી તે પોતાને ઘેર ગયો અને પોતાનું સઘળું બળ અજમાવી ફુલકુંવરને પોતાની ભાર્યા બનાવવા તેણે પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. તેના પિતા દિવાન હોવાથી તથા તેની પોતાની ગામમાં સારી શાખ હોવાથી આખરે ફુલકુંવર ને સુધાકર લગ્નગાંઠથી જોડાયાં.

૨

સૌંદર્યની દેવી ફુલકુંવર સાસરે આવી. સુધાકરની માતાએ પોતાના પુત્રને આવી ગુણીયલ પત્ની મેળવવા માટે પરમ ભાગ્યશાળી માન્યો. સુધાકરના મિત્રોએ આવી ગૃહલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા માટે તેને અનેક અભિનંદનથી નવાજ્યો. ફુલકુંવરને પોતાની કરવા મથતા યુવાનોની આશા ભંગ થઈ અને સર્વેએ સુધાકરના જીવનને સાચું સુખી જીવન ગણ્યું. સુવર્ણપુરી ફુલકુંવર ને સુધાકરની જુગતી જોડી જોઈ સંતોષ પામી. પણ સુધાકરના દિલમાં તો એકજ વાત રમી રહી હતી. જે છટાથી 'પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી' મેળવવા ફુલકુંવરે તે રાત્રીએ મેળામાં ભીખારણને શીખામણ આપી હતી તે દૃશ્ય તેની આંખ આગળ રાતદિન તરવરતું હતું. તેને તો એકજ લગની લાગી હતી કે ફુલકુંવરનું એ વાક્ય ખોટું ક્યારે પાડું ? તે વારેવારે એકલો એકલો મનમાંને

મનમાં હસ્યા જ કરતો હતો. 'પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી' એ વિચાર જ તેને બાલિશતા ભર્યો લાગતો હતો.

સુધાકર જેવો ગૃહદેવ પોતાને મળ્યો એ જોઇ ફુલકુંવરના હૈયામાં હેતના હિલોળ ચડયા. પોતાના સદ્‌ભાગ્ય માટે ત્હેણે પરમ પિતા પ્રભુજીનો પાડ માન્યો. પણ જે હર્ષથી એ સરિતા સાગરને મળવા તલ્પી રહી હતી—ઉછળી રહી હતી તે હર્ષથી એ સાગર સરિતાને ઝીલી શકયો નહિ. ત્હેણે તો થોડા દિવસમાં ફુલકુંવરની વાત ખોટી પાડવા માટે તૈયારી કરી.

"મ્હારૂં કહ્યું તું માનશે ?"

"તમને શંકા પડે છે ? હું તો હમેશાં એવી જ પ્રાર્થના કરૂં છું કે મારા રામની હું સીતા બનું", ફુલકુંવરે હૃદયનો આદર્શ બતાવ્યો.

"સીતા !" સુધાકર મશ્કરીમાં ખડખડાટ હસી પડયો.

ફુલકુંવર સુધાકરના આ હાસ્યનો કંઇ અર્થ સમજી શકી નહિ. તેણે તો પતિના મુખચંદ્રનું પાન કરતાં પોતાનાં નયનોને ભાગ્યશાળી માન્યાં.

"ત્યારે હું કહું તેમ તું જરૂર કરીશ. ?" સુધાકરે ફરી ચલાવ્યું.

"જરૂર—એક હજારવાર જરૂર."

"જો ફુલ ! મારી એવી ઇચ્છા છે કે પોતાનું કમાયલું જ ખાવું. બાપકમાઇથી જીવનાર પુત્રને હું હતભાગી માનું છું."

"યથાર્થ છે." ફુલકુંવરે સ્વામી સામે આશાભરી મીટ માંડી.

"ત્યારે આપણે આજને આજ સવારે વ્હેલાં ગૂપચૂપ ચાલી નીકળવું છે. બોલ તું તૈયાર છે ?"

"જ્યાં તમે ત્યાં હું. તમે સાથે હો, તો હું ડુંગરની ટોચપર રહેવા પણ તૈયાર છું."

"પણ આ વૈભવ ત્યાં નહિ મળે. આપણે પોતાને હાથે કમાઇ ખાવું પડશે. એટલે શરૂઆતમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આવશે તે તું સહી શકીશ ?"

"પતિની સાથે રહી ગમે તેવાં દુઃખોની સ્હામે થવા હું તૈયાર છું." ફુલકુંવરે સુધાકરને પોતાની દ્રઢતાની ખાતરી આપી.

" તું જો તૈયાર હોય તો આ તારા દાગીના બધા ઉતારી નાંખ. આપણે પિતાજીના ઘરની એક પાઇ પણ ન લઇ શકીએ. "

" હું તો એમ પણ ઇચ્છું છું કે મારા માવતરના ઘરના દાગીના પણ આપણે સાથે ન લઇએ તો વધારે સારૂં ગણાય. " દાગીના ઉતારતી ઉતારતી ફુલકુંવરે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

" હું પણ તને એજ કહેવાનો હતો. દાગીના ઉપરાંત જે કિંમતી વસ્ત્રો તેં પહેર્યાં છે તે પણ તારે ઉતારવાં પડશે. " ફુલકુંવરના ચહેરા-પર પોતાના શબ્દોની થતી અસર તપાસતો સુધાકર પાસેના ખંડમાં ગયો અને જાડાં પાણકોરાંના વસ્ત્રો લઇ તે પાછો આવ્યો.

ફુલકુંવરે બહુ હર્ષથી પોતાનાં મોંઘામુલાં વસ્ત્રો ઉતારી આ જાડાં દેશી કપડાં પહેર્યાં. સૌંદર્યમાં સાદાઈ મળતાં ફુલકુંવર આજે કંઇ ઓર તેજસ્વી દેખાઇ. પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી ખડી થાય એ એક મૂર્ખાઇભર્યો ખ્યાલ છે એવી મુર્ખાઇમાં ઘેલા બનેલા સુધાકરને આ તેજસ્વિતા કંઇ પણ અસર કરી શકી નહિ. તેને તો વ્હેલું પડે સવાર કે તુરત આ ઘર છોડી ફુલ-કુંવરની કસોટી કરવી એજ વિચાર મગજમાં રમ્યાં કરતો હતો. બુદ્ધિવાદની સૂકી ગણતરીમાં ખેલતા સુધાકરને નયન ખોલી આ ગૃહમંદિરે વિરાજતી વિશુદ્ધતાભર્યાં સૌન્દર્યદેવીનાં દર્શન ક્યાંથી આકર્ષી શકે ?

ફુલકુંવર તો પોતાના પતિના સ્વાશ્રયી બનવાના આ કાર્યને યશસ્વી બનાવવા ગમે તે દુઃખો ખમવા તૈયાર હતી. પતિની સાથે રહી ખોરી જુવારનો રોટલો મળે તો પણ આ ગર્ભશ્રીમંત યુવતી તેને પકવાન ગણી, પતિના દુઃખે દુઃખી ને સુખે સુખી બની પતિની આજ્ઞા ઉઠાવવા તૈયાર હતી. જાડા પાણકોરાંનો ઘાઘરો, ચોળી તથા ધોળો પછેડો મુલાયમ મખમલ કે સાટીનથી તેને આજે વિશેષ પ્રિય લાગ્યાં.

આ બધી વાતોમાં સુધાકર ખરચી જોગી સારી રકમ લેવાનું ચૂક્યો નહિ. મળસ્કું થતાં આ દંપતિએ પોતાનું ગૃહ છોડયું.

૩

લાંબી દરિયાઇ મુસાફરી ખેડી સુધાકર અને ફુલકુંવર સૂર્યાસ્તને સમયે મેઘબંદરને કિનારે ઉતર્યા. બંદરથી ગામ અરધો કોસ દૂર

હોવાથી, રસ્તામાં આવતાં એક શિવાલયમાં સુધાકરે રાત્રી ગુજારવા ઉતારો કર્યો.

પુલકુંવર ઉઠે તે પહેલાં સુધાકર વ્હેલો ઉઠયો. પુલકુંવર જાગી ન જાય તેની કાળજી રાખી ત્હેણે પુલકુંવરે પહેરેલ જાડા પછેડાને એક છેડે રૂની પાશેર પુણી બાંધી દીધી. પુલકુંવર ઉઠતાં, 'ગામમાં ઘરની તપાસ કરી ત્હને તેડવા હમણાં પાછો આવું છું,' એમ સમજાવી સુધાકર શહેર ભણી ગયો.

બસ, સુધાકર ગયો તે ગયો જ. શહેરમાંથી તે પાછો ફર્યો જ નહિ. જેણે ટાઢ કે તડકો જોયાં નથી, જે માત્ર શ્રીમંતાઇમાં ઉછરી છે એવી પુલકુંવરને અજાણ્યા પ્રદેશમાં તદ્દન એકલી મૂકી સુધાકર જાવા-બંદર જતા એક વહાણમાં ચડી બેઠો.

ગરીબ બિચારી ફુલકુંવર! પતિની રાહ જોઇ તેની આંખડી થાકી. કલાક બે કલાક એમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ ફુલકુંવરની ચિંતા વધી. અજાણ્યા દેશમાં પોતાના પતિને કંઇ અનિષ્ટ થયું હશે એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં આ સૌન્દર્યવેલડીનું નૂર ઝાંખું થયું. તેનું મનોહર મુખડું કરમાયું. શિવાલયના ભૂદેવે બપોર થતાં પુલકુંવરને જમવા માટે આગ્રહ કર્યો. પતિવિહોણી ભાર્યાને જમવાનું શી રીતે ગમે ? તેણે તો પૂજારીને પોતાના પતિની શોધ કરવા વિનંતિ કરી. આમ સાંજ સુધી તપાસ કરાવી, પણ સુધાકરનો પત્તો ન મળ્યો.

સાંજના મેઘબંદરનો વૃદ્ધ નગરશેઠ અમરચંદ શંકરને દર્શને આવ્યો. પૂજારીએ પુલકુંવરની હકીકતથી તેને વાકેફ કર્યો. અમરચંદે ફુલકુંવરને ગામમાં આવવા સમજાવી અને ખાતરી આપી કે પોતે તેના પતિને જરૂર શોધાવી આપશે. નિરાધાર પુલકુંવર અમરચંદને પોતાનો ધર્મનો પિતા ગણી તેની સાથે ગામમાં આવી.

અમરચંદ શેઠને ત્યાં અઢળક લક્ષ્મી હતી. સંતાનમાં માત્ર મધુરી નામની એક ચૌદ વર્ષની કન્યકા હતી. વૃદ્ધ માતાપિતા આ કન્યકાને જોઇ જીવતાં. પુલકુંવર આવતાં મધુરીની માતા મોતીમા બહુ પ્રસન્ન થયાં.

અમરચંદે ચારે તરફ માણસ મોકલી બહુ તપાસ કરાવી પણ સુધાકરની ભાળ લાગી નહિ. મોડી રાત સુધી આશામાં ને આશામાં રાહ જોતી ફુલકુંવર હવે નિરાશ થઇ. તેની હિમ્મત હવે ખતમ થતી હોય તેમ દેખાયું. પોતાના પતિની ચિંતામાં તેની આંખોમાંથી અશ્રુ-ધારા ચાલી. અમરચંદે તથા મોતીમાએ બહુ હિંમત આપી પણ પતિપ્રેમી આ લલનાને પતિનું કંઇ અમંગળ થયું હશે એ શંકાએ બહુ ગભરાવી. મહામુશ્કેલીએ સવારની ભૂખી ફુલકુંવરને મોતીમાએ સમજાવી જમાડી.

અમરચંદે ફુલકુંવરને મધુરી સમ ગણી. રાત્રે સુતાં સુતાં ફુલકુંવર પોતાનાં અશ્રુ પછેડાને છેડેથી લુછતી હતી તેટલામાં પછેડાને છેડે બાંધેલી પેલી પાશેર રૂની પુણી આંખનાં અશ્રુબિંદુથી ભીંજાઇ સહેજ ભારે થઇ હતી. અચાનક તેનાપર ફુલકુંવરની આંગળીઓ દબાઇ. પછેડાને છેડે આ પોચું પોચું શું છે તે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાયું. ફુલકુંવરે આ ગાંઠ છોડી તો તેમાં રૂની પુણી પોતાનાં આંસુઓથી ભીંજા-યલી દેખાઇ.

આ શું ? પોતાના પછેડાને છેડે રૂની પુણી ક્યાંથી ? એક પળમાં ચતુર ચપળા આ ભેદ સમજી ગઇ. વેણુનદીને કંઠે ભરાયલો ફૂલડોલનો મેળો યાદ આવ્યો. ભીખ માગતી ભીખારણ સાંભરી. પાશેર પુણી-માંથી પાદશાહી ખડી થાય એવી પોતે ભીખારણને આપેલ શિખા-મણના શબ્દો તેના સ્મરણમાં તાજા થયા; ભીખારણની સાથે થયેલી વાતચીત વખતે સુધાકર સામેની દુકાને બેઠો હતો એ પ્રસંગ નજર આગળ ખડો થયો. સુધાકરે લગ્ન માટે બહુ જ ઉતાવળ કરી હતું કારણ હવે તેને સમજાયું. પોતાનો પતિ પોતાને સહેતુક પરીક્ષા માટે છોડી ગયો છે એનો ભેદ સમજતાં ફુલકુંવરને વાર લાગી નહિ. દિવસ આખો રડી રડી ચિંતામાં કાઢયો હતો પણ આખી રાત, હવે શું કરવું એના વિચારમાં ફુલકુંવરે ગાળી.

૪

"બ્હેન ! આ ઘર ત્હારૂં છે એમ માની બેફીકર અત્રે રહે. મેં દેશાવરના અમારા આડતીયાઓ ઉપર ત્હારા પતિની તપાસ કરવા

માટે પત્રો લખાવી નાંખ્યા છે." વૃદ્ધ અમરચંદે સવારે ફુલકુંવરને હિમ્મત આપી.

"અને તમે મારાં મ્હોટાં બ્હેન તરીકે રહો એવી મારી વિનંતિ છે," મધુરીએ મધુર ટહુકો કર્યો.

"પિતાજી! આપ મારા ધર્મના પિતા છો. આ અજાણ્યા દેશમાં આપે એક અજાણી અબળાને જે સહાય આપી છે તે માટે પ્રભુ આપનું કલ્યાણ કરશે." રાત્રે રડતી ફુલકુંવર આજે અમરચંદને હિંમતવાન જણાઈ.

ફુલકુંવરની સર્વ હકીકત જાણ્યા પછી અમરચંદ શેઠે સુવર્ણપુરી પત્ર લખી ફુલકુંવરના સર્વ ખબર આપવા સૂચવ્યું.

"હું આજે જ આ બધા ખબર સુવર્ણપુરી આપું છું."

"નહિ જી—જ્યાં સુધી મારા પતિનો પત્તો લાગ્યો નથી ત્યાં સુધી ત્યાં કંઇ પણ ખબર આપવા નકામા છે. મારી ઇચ્છા છે કે એમની ભાળ લાગે તેટલો વખત અહીં જ રહેવું."

"ધન્યભાગ્ય બ્હેન! મારી મધુરીની મોટી બ્હેન તરીકે રહે. આ ઘર તારૂં જ છે." મોતીમાએ વાત્સલ્યભાવ બતાવ્યો.

"પિતાજી! આપ હવે કૃપા કરી મને આજને આજ એક રેંટીઓ લાવી આપો. હું ઈશ્વરભજન કરીશ અને સાથે સાથે રેંટીઓ કાંતીશ."

ફુલકુંવરની ઇચ્છા મુજબ અમરચંદે તુરત એક રેંટીઓ મંગાવી આપ્યો. પોતાના પછેડાને છેડેથી છોડેલ પાશેર પુણીથી ફુલકુંવરે કાંતવાનું શરૂ કર્યું. ફુલકુંવરનું કાંતેલું સુતર જોઇ અમરચંદને બહુ સંતોષ થયો, અને પોતે આ સુતરનો ઉપયોગ કરશે એવી માગણી કરી પિતા ને પુત્રી વચ્ચે હવે એવી ગોઠવણ થઇ કે જેટલું રૂ ફુલકુંવર કાંતે તેથી બમણું રૂ અમરચંદે આપવું. આમ ક્રમેક્રમે ફુલકુંવર રૂ મેળવી પોતાનું કામ વધારતી જ ગઈ. હવે ફુલકુંવરની તપશ્ચર્યાની અસર મધુરીને લાગી. તેણે પણ રેંટીઆનું પૂજન આદર્યું. મધુરીએ પણ કાંતેલ સુતરથી બમણું રૂ મેળવવું શરૂ કર્યું. હવે ફુલકુંવર અને મધુરી બન્ને મળી સારૂં રૂ એકઠું કરી શકી. આસ્તે આસ્તે પાડોશણો

કુથલીનિંદા છોડી અમરચંદને ડેલે એકઠી થવા મંડી. થોડા વખતમાં એક મોટું કાંતવાનું ખાતું હોય તેમ ફુલકુંવરની સરદારી નીચે રેંટીઆ-શરૂ થયા. પાશેર પુણીથી શરૂ થયેલું આ રેંટીઆખાતું હવે રૂના ગંજથી ભરાવા લાગ્યું. અમરચંદે બમણું રૂ આપવાની પ્રથા ચાલુ રાખવાથી ફુલકુંવરને કાર્ય કરવાની અચ્છી સવડ મળી ગઇ. તેણે મેઘબંદરની ભીખારણોને એકઠી કરી સમજાવી રેંટીએ બેસાડી. અંત્યજ વર્ગની બ્હેનોએ પણ ફુલકુંવરની ઉદારતાનો લાભ લીધો.

કાંતેલું સુતર વણાવી ખાદી બનાવવાનું કામ અમરચંદ શેઠે ફુલ-કુંવરની દેખરેખ નીચે શરૂ કરાવ્યું. ઝીણામાં ઝીણું સુતર કાંતી, તેના વેજાં વણાવી તેને વિવિધ રંગોથી રંગાવી, તેમાં કલાપૂર્ણ બુટ્ટીઓ ભરાવી મેઘબંદરની બજારમાં ફુલકુંવરના ખાતાનાં વસ્ત્રોના નમૂના અમરચંદે મૂક્યા. મેઘબંદરની ગરીબી હવે ધીમે ધીમે નાસતી દેખાઇ.

મેઘબંદરનરેશ જનકરાયને કાને આ વાત જતાં વાર લાગી નહિ. મેઘબંદરની ભીખારણો રેંટીઓ ફેરવી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે, મેઘબંદરની અંત્યજવર્ગની બ્હેનોએ કાંતવાનું તથા વણવાનું કામ શરૂ કરી દીધું છે, શહેરના કારીગરો સારી કલામય કારીગરીને પુનર્જીવન આપી રહ્યા છે, ગામમાંથી ગરીબી ઓછી થતી જાય છે અને લોકો સંતોષી જીવન ગાળતાં શીખ્યા છે એ સર્વે ખબર મળતાં જનકરાયે અમરચંદને અભિનંદન આપવા માટે તેડાવ્યો.

ફુલકુંવરને હાથે કંતાયેલ બારીકમાં બારીક સુતરની ખાદી રંગાવી, તેમાં જરીની બુટ્ટીઓ ભરાવી એક કસુંબલ ચુંદડી રાજકુંમારી નલિની માટે અમરચંદ ભેટ તરીકે લઇ આવ્યો. જનકરાય બહુ પ્રસન્ન થયો. આવી સુંદર દેશી ચુંદડી પોતાના નગરમાં બને છે એ જોઇ આ પ્રજાપ્રિય રાજાને આનંદ થયો.

“ અમરચંદ શેઠ ! તમે મેઘબંદરની જૂની કારીગરી પાછી જીવતી કરી રાજ્યની પરમ સેવા બજાવી છે.”

“ બાપુ ! આ બધો યશ મારી ધર્મની પુત્રી ફુલકુંવરને છે.”

" હા. મેં એનું નામ મેઘબંદરમાં સર્વત્ર સાંભળ્યું છે. મેઘબંદરના ગરીબોની એ દેવી છે. જ્યારે જ્યારે હું રાત્રિના નગરચર્યા જોવા નીકળું છું ત્યારે ઘેરઘેર ફુલકુંવરનું નામ લોકોને મોઢે મેં સાંભળ્યું છે. હજારો ગરીબો એને આશિર્વાદ આપે છે. એ કોણ છે, વારૂ ? "

અમરચંદે ફુલકુંવરની કહાણી ટૂંકમાં કહી સંભળાવી. રાજાએ ફુલકુંવરને મળવા ઇંતેજારી બતાવી.

" નલિની પણ એ બ્હેનને જોવા આતુર છે, અને એની પાસેથી આવું સુન્દર કાંતતાં શીખવા માગે છે. હમણાં એ આવી શકશે ? " અમરચંદ સામે જનકરાયે આતુરતાભરી દ્રષ્ટિ ફેંકી.

" જી, હા."

તુરત જ એ સ્વાર સાથે પાલખી અમરચંદ શેઠને ઘેર ગઇ અને પૂરતા માનસહિત ફુલકુંવરને રાજમહેલમાં લાવવાનો રાજાજીનો હુકમ અમલમાં મૂકાયો.

સાદાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલી ફુલકુંવર રાજમહેલમાં આવી પહોંચી. રાજાજીને નમસ્કાર કરી તેણે પોતાનું આસન લીધું.

" બ્હેન ! તમે રાજ્યની અનુપમ સેવા બજાવી છે. ભીખારીઓનો ત્રાસ દૂર કરવા રાજ્યકાયદો સત્તાથી કંઇ કરે તેના કરતાં એ વિષયમાં તમે જે કામ કર્યું છે તે જોઇ હું ખૂબ પ્રસન્ન થયો છું.

" મહારાજ ! આ બાબતમાં બધું માન મ્હારા આ ધર્મના પિતાને ઘટે છે. મેં તો રેંટીઓ એ સ્ત્રીજીવનમાં ધર્મરૂપે રહે, તો ગૃહને આંગણે શિલવંતું જીવન ગુજારી ગરીબ બ્હેનો પોતાનું પોષણ કરી શકે, એ જ વિચારે આ કાર્ય આદર્યું છે. જો પિતાજીની ઉદાર મદદ ન હોત તો હું કંઇપણ કરી ન શકત."

" તમારી વ્યવસ્થાશક્તિ માટે તમે ધન્યવાદને પાત્ર છો. તમે મેઘબંદરની જૂની કારીગરી પાછી સજીવન કરી છે. આ રાજ્યનું તમે રત્ન છો."

જનકરાયની કૃપા ફુલકુંવર ઉપર ઉતરી. ' કાં રામ ધણી કાં ગામ ધણી ' એ ન્યાયે ફુલકુંવરની વ્હારે પ્રભુ ધાયો. રાણીવાસમાં પણ ફુલ-

કુંવરને બહુ સન્માન મળ્યું. જે વર્ગ રાતદિવસ ઓઝલમાં જ રહે છે તેના જીવનમાં રેંટીઓ આશીર્વાદરૂપ થઈ પડશે, એ વિચારે રાજાસાહેબે રાજકુટુંબમાં—આયાતોમાં રેંટીઆ દાખલ કર્યા. રાજકુમારી નલિની ફુલકુંવરની શિષ્યા બની.

હવે રાજ્યની મદદથી હાથકંતામણુ ને હાથવણાટમાં નવી નવી કારીગરી શરૂ થઇ. થોડા વખતમાં દૂરદૂરના દેશોમાં મેઘબંદરનું નામ મોખરે ચઢયું. આખા મેઘબંદરમાં રેંટીઆના કર્ણપ્રિય સંગીતના રણુકાર ગાજી રહ્યા. રાજમહેલમાં કે ગરીબની ઝુંપડીમાં, દેવમંદિરમાં કે અંત્યજવર્ગના નિવાસસ્થાનમાં ફુલકુંવરનું નામ ઘરગથ્થુ થઇ પડયું.

આજે જનકરાયની પચાસમા વર્ષની જયંતિ છે. આખો દરબાર મેઘબંદરમાં કંતાયેલ અને રંગાયેલ વિવિધકલાઅંકિત વસ્ત્રોમાં શોભી રહ્યો હતો. રાજાસાહેબે પ્રજાને અનેક પ્રકારની બક્ષિસો આપી. અમરચંદને 'ગરીબના બેલી' નો અર્થપૂર્ણ ખેતાબ આપ્યો. રૂના વાવેતરમાંથી રાજભાગ માફ કરી પ્રજાને અપૂર્વ સંતોષ આપ્યો.

દરબાર બરખાસ્ત કરી રાજમહેલમાં આવતાંવાર રાજાજીએ ફુલકુંવરને તેડાવી.

"ફુલકુંવર! ત્હેં મારી પ્રજાને સ્વાશ્રયના પાઠ શીખવ્યા છે. રાજ્યની આબાદીમાં તારો મુખ્ય હિસ્સો છે. માટે માગી લે, આજે તું જે માગે તે આપવા હું તૈયાર છું."

"રાજાજી! આપ દેવમૂર્તિ છો. મેં તો માત્ર મનુષ્યજાત તરફની મારી ફરજ બજાવી છે, તેનો બદલો લેવાની મારી કંઇપણ ઇચ્છા નથી."

"નહિ નહિ, ફુલકુંવર! તું જે માગીશ તે હું આપવા તૈયાર છું. આ બદલો નહિ પણ બક્ષિસ છે." રાજાજીનો અત્યંત આગ્રહ જોઇ ફુલકુંવરે તકનો ઉપયોગ સાધ્યો.

"મારે બક્ષિસમાં બીજું શું જોઇએ? માત્ર રાજસેવા. જે આપ ખરેખર કંઇ આપવા ઇચ્છતા હો તો જેટલી સત્તા રાજ્યમાં આપની છે તેટલી સત્તા મને મળે, જે દ્વારા હું પ્રજાની સેવા કરી શકું."

" કબૂલ છે બેટા ફુલ ! તું મ્હારી બીજી નલિની છે. આ રાજ્ય તારૂં છે. તું ચાહે તે કરી શકીશ." રાજાજીએ ઉત્સાહપૂર્વક પોતાનું વચન પાળ્યું.

૫

જે બંદરે દેશપરદેશના વહાણો ઉતરતાં તે સ્થળે ફુલકુંવરે ખાસ બંગલો બંધાવી જકાતખાતું પોતાના હાથમાં લીધું. રાજ્ય કેમ આબાદ બને, પ્રજા પરદેશી માલના બોજામાંથી કેમ મુક્ત થાય એ વિષયમાં ત્હેણે ઉપયોગી સુધારા કર્યા. જનકરાય તો ફુલકુંવરની રાજકીય પ્રકરણમાં રાજવંશીને છાજે તેવી બુદ્ધિ જોઇ તાજુબ થયો. ધીમે ધીમે ન્યાયખાતામાં ફુલકુંવરે રાજાજીને મદદ કરવાનું માથે લીધું. પ્રજાને ફુલકુંવરની ન્યાય તોળવાની શક્તિથી બહુ સંતોષ થયો. રાજાનો પાટવીકુમાર જે દરજ્જો ભોગવે તે દરજ્જે ફુલકુંવર રાજાનો જમણો હાથ થઈ પડી. રાજવ્યવસ્થામાં પણ તે રેંટીઆને ભૂલી નહિ. જે પાશેર પુણીમાંથી તેને આ પાદશાહી પ્રાપ્ત થઇ હતી તે પુણીની પૂજા તેણે નિશદિન ચાલુ રાખી હતી.

સુધાકર ગુમ થયાને પૂરાં પાંચ વર્ષ થયાં. હવે પાદશાહી ભોગવતી ફુલકુંવરને સ્વામીની યાદ હરપળે આવવા લાગી. હવે તે ગમે ત્યાંથી જલદી આ તરફ આવશે જ એવી તેની ગણત્રી હતી. હમણાં હમણાં તે ખાસ કરી બંગલાની બારીએ બેસી નિત્ય નવીન આવનાર મુસાફરોને બારીકાઇથી નીરખતી હતી.

આજે જાવાબંદરથી મોટી સંખ્યામાં વહાણો આવ્યાં છે એવી ખબર મળતાં તે આતુરતાથી મુસાફરો પર નજર રાખતી બેઠી હતી.

" હા, એ જ !" તેનાથી એકદમ બોલાઇ ગયું. પાંચ પાંચ વર્ષ થયાં છતાં એજ પોતાનો પ્રિયતમ છે તે આ ચતુર નારી પારખી ગઇ. તેની આંખોમાં હર્ષાશ્રુ આવ્યાં. માણસને બોલાવી તેને ખાનગી હુકમ આપ્યો.

જેટલા મુસાફરો આવતા તેને જકાતખાતા તરફથી અગાઉ બહુ કનડગત થતી, પણ જ્યારથી ફુલકુંવરે એ ખાતું હાથમાં લીધું ત્યારથી

મુસાફરોની પ્રમાણિકતા પર વિશ્વાસ રાખવાની પ્રણાલી શરૂ થઇ હતી. સર્વ મુસાફરોમાંથી સુધાકરને બંદરકાંઠાના અધિકારીએ ખાસ રોકયો.

" કેમ, ભાઇસાહેબ ! હેરાન કરવો હોય તો અગાઉથી કહેજો. પણ લાંબી મુસાફરીથી થાકી ગયો છું માટે જલદી નિકાલ થાય તેમ કરજો. તમારે જોઇએ તો......"

" શેઠ ! આપના વહાણમાં ઘણો સામાન છે એટલે અમારા 'બા' પાસે ખાસ પરવાનગી મેળવવી પડશે.

" જેવો હુકમ, હુકમને કંઇ ના પડાશે ? "

" શેઠ ! આજે તમે અમારા મહેમાન છો. તમારે માટે સર્વ બંદોબસ્ત અમે કરીશું," ફુલકુંવરના ખાનગી માણસે શેઠને આમંત્રણ આપ્યું.

જકાતખાતાના અધિકારીને કહી તે માણસ સુધાકરને બંગલા ઉપર લઇ ગયો. દાખલ થતાં દાસદાસીઓએ સુધાકરનું પ્રેમપૂર્ણ સ્વાગત કર્યું. સુધાકરની હાલત અત્યારે બહુ કફોડી હતી. પોતાની પત્નીનું શું થયું હશે ? જો આ ઉપાધિમાંથી જલદી નિકાલ થાય તો ગામમાં જઈ તપાસ કરવા તે ઇંતેજાર હતો. અત્રે તેનું એક વાત ઉપર ખાસ ધ્યાન ખેંચાયું. પાંચ વર્ષ ઉપર જ્યારે તે અહીં આવ્યો હતો ત્યારે રાજાનું રાજ્ય હતું, આજે આ 'બા' કોણ ?

બારીક તપાસ કરાવ્યા પછી ફુલકુંવરની ખાત્રી થઇ કે આ જ પોતાનો પતિ છે. તેણે તુરત સ્વાર મોકલી અમરચંદને તેડાવ્યો અને પોતાની જે હકીકત આજસુધી ખાનગી રાખી હતી તે કહી સંભળાવી.

સુધાકર અહીં જમ્યો, પણ આ જમાડનાર કોણ છે તે તેનાથી ન સમજાયું. ફરી ફરીને આ 'બા' કોણ છે તેના જ વિચારો તેને આવ્યા કર્યા તે વધારે કંઈ જાણી શકયો નહિ, પણ તેની ખાત્રી થઈ ગઇ કે આ રાજ્યની લગામ આ 'બા' ના હાથમાં જ છે. તે જમીને ઉઠે એ દરમ્યાન તેના સામાનના એક કોથળામાં ફુલકુંવરે ચાર જરીના સેલાં પોતાના માણસોદ્વારા યુક્તિથી નખાવી દીધાં.

સુધાકર જમી પરવારી જકાતખાતાના અધિકારી પાસે ફરીથી ગયો.

"જુઓ શેઠજી! તમે પ્રમાણિકપણે તમારા માલની વિગતો આપશો તો 'બા' એ તમને જવા દેવાની મને પરવાનગી આપી છે." અમલદારે 'બા' નો હુકમ સંભળાવ્યો.

સુધાકરે સર્વ વિગતવાર લખાવ્યું તેટલામાં બંગલાનો એક સિપાઇ ત્યાં આવ્યો.

"શેઠસાહેબ! તમે અમારા બંગલામાંથી ચોરી કરી છે."

"આ તમારો સિપાઇ દીવાનો લાગે છે. શું હું ચોર?"

"હા, હા, તમે જ ચોર છો. દેખાડો તમારો સામાન?"

વાત જરા વધી. મામલો ગુંચવાયો. સામાન થૂંથાયો અને શેઠના કોથળામાંથી ચાર સેલા પકડાયા. સુધાકર આભો બની ગયો. આ બલા કયાંથી? તેને તુરત પકડવામાં આવ્યો. જ્યાં સુધી કોઈ જામીન ન પડે અને 'બા' પાસે ઇન્સાફ ન થાય ત્યાં સુધી કોટડીમાં રહેવાનું ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું.

અમરચંદ ફુલકુંવરની બધી બાજીનો ભાગીદાર બન્યો. સુધાકરની સ્થિતિ જોઇ તે વૃદ્ધ પુરૂષ હસ્યો. કેવો મૂર્ખ માણસ? આવી સુલક્ષણી પત્નીની પરીક્ષા કરવા પાંચ વર્ષ સુધી જાવામાં રહ્યો!

"લ્યો, અમરચંદ શેઠ! આપ આ શેઠને ઓળખો છો? એણે 'બા' ના બંગલામાંથી ચોરી કરી છે."

હવે સિપાઈઓને એક બાજુ મોકલી અમરચંદે સુધાકર સાથે એકાંત સાધી.

"તમને અહીં કોઇ ઓળખે છે? અગાઉ કોઈ દિવસ અહીં આવ્યા હતા?"

બંદિવાન બનેલા સુધાકરે ઉંડો નિશ્વાસ નાંખ્યો. ધીમે સ્વરે તે બોલ્યો, "પાંચ વર્ષ પહેલાં હું અને મારી સ્ત્રી અહીં આવ્યાં હતા."

"પછી?" અમરચંદે મીટ માંડી.

"હું કમભાગી મારી સ્ત્રીને એકલી છોડી જાવા ગયો."

"સ્ત્રી ક્યાં ગઇ."

"મને કંઇ ખબર નથી—મેં તો મૂરખની માફક પીરસેલી થાળી ઠેલી."

" અરે ! તમારી પત્ની ક્યાં ગઇ તેની તમને ખબર નથી ? કંઇ કાગળપત્ર ? "

" કંઇ નહિ. એ મરી ગઇ કે જીવતી છે તેની પણ મને ખબર નથી. તેના દુઃખનો નાયક હું જ છું."

" તમારો આ ગુન્હો તો ઇશ્વરની નજરમાં ખરે મોટો છે. તમે કાયદામાં આવો કે ન આવો છતાં આ બાબતનો ખુલાસો કરવા તમને અમારાં ન્યાયમૂર્તિ 'બા' પાસે ઉભા કરવા પડશે. " અમરચંદે દમામ નો ડોળ કર્યો.

" એ તમારાં 'બા' કોણ છે ? "

" આ રાજ્યનાં અરધોઅરધ માલેક છે."

આ પછી એ સિપાઇઓ સાથે આ કેદીને ફુલકુંવરને બંગલે લઇ જવામાં આવ્યો. પોતાના પતિનું વધારે વાર સહેજ પણ અપમાન થાય એ આ સદ્દગુણી શ્યામાને અસહ્ય લાગ્યું. પણ નાટક ભજવવો તો પૂરેપૂરો ભજવવો એવી અમરચંદે તેને સલાહ આપી.

ફુલકુંવર પાસે કેદી ખડો થયો. ચોરીનો માલમુદ્દો રજુ થયો.

કેદી તો ભાન ભૂલ્યો. ફુલકુંવરને જોતાં પોતાની યુવાન પત્નીનું મોહક મુખડું સુધાકરને યાદ આવ્યું. તે નિરખી નિરખીને તેને જોવા લાગ્યો. આ દિલની શંકા કોની પાસે રજુ કરાય ? જો પોતે ખોટો પડે તો રાજ્યનો ગુન્હેગાર બને, તેથી તે ચૂપ રહ્યો.

વધુ તપાસ માટે હમણાં આ ખટલો મુલતવી રહ્યો. સિપાઇઓ સુધાકરને લઇ ગયા. ફરી અમરચંદ હસ્યો.

" શેઠ ! તમારો જામીન પડે એવું આ ગામમાં કોઇ નથી ? "

" મારી સ્ત્રી સિવાય બીજું અહીં કોઇ ન્હોતું." આમ કહી તેણે પોતાની બધી હકીકત અમરચંદ આગળ પેટ ખોલીને કહી. બોલતાં બોલતાં તે ગળગળો થઇ ગયો.

" ઉભા રહો ! ગભરાઓ નહિ, " ધીરજ આપતો અમરચંદ ઉપર ગયો,

થોડીવારમાં એ જ જાડો ઘાઘરો અને એ જ ધીંગો પછેડો ઓઢી ફુલકુંવર અમરચંદ સાથે કેદી પાસે આવી ઉભી રહી.

" આ કોણ ? " અમરચંદે કેદીને પ્રશ્ન કર્યો.

" એ જ મ્હારી ફુલ ! " હર્ષાતુર હૃદયે સુધાકર બોલી ઉઠયો.

" અરે એ તો અમ્હારા રાજ્યના ધણી છે, " અમરચંદ કટાક્ષમાં હસ્યો.

" હું નહિ પણ એમણે આ પછેડાને છેડે બાંધેલી પાશેર પુણી આ રાજ્યની ધણી છે. " ફુલકુંવર પણ બોલતી બોલતી હસી.

" ત્યારે તમે જામીન પડી આમને છોડાવશો કે ? " વૃદ્ધ અમરચંદ રસિયો બન્યો.

સુધાકર સમજી ગયો કે ન્યાયાસનપર બિરાજેલ " બા " તે જ ફુલકુંવર, અને પોતે તેનો રાજ્યકેદી !

તુરત જ સિપાઇઓને ત્યાંથી ચાલી જવા હુકમ થયો. સુધાકર છૂટો થયો.

" સુધાકર શેઠ ! આ પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી જોઇ ? " અમરચંદે પ્રશ્ન કર્યો.

" મેં જોયું અને આખું જગત પણ જોશે કે પાશેર પુણી શું કરી શકે છે."

તુરત જ જનકરાયને ત્યાં સુધાકર, અમરચંદ અને ફુલકુંવર આવી પહોંચ્યાં. ફુલકુંવર તથા સુધાકરની હકીકત આખા મેઘમંદરમાં ઘેર ઘેર પહોંચી ગઇ. પાશેર પુણીમાંથી પાદશાહી એ આજે મેઘમંદરમાં ઘરઘરનો વિષય થઇ પડયો.

× × × × ×

જોઇએ છે નૂતન યુગમાં પાશેર પુણીની પૂજારણો—ફુલકુંવર જેવી બ્હેનો !

ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

યુગધર્મ

આદ્ય તંત્રીઃ — વર્તમાન તંત્રીઃ

ઇન્દુલાલ ક. યાજ્ઞિક — ડૉ. સુમન્ત મહેત

રાજનીતિ અને અર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ અને સમાજશાસ્ત્ર, અ
રોગ્ય અને કેળવણી, સંસ્કૃતિ અને જીવનચરિત્ર વગેરે અનેક વિષ
ચર્ચતું

ગુજરાતી ભાષાનું પ્રથમ પંક્તિનું

રાષ્ટ્રીય માસિક

મૉડર્ન રીવ્યુ અને પ્રવાસીની હરોળનું

દર પૂર્ણિમાએ

બ્હાર પડે છે.

દેશપરદેશના ઇતિહાસો, મહાન પુરુષોના જીવનચરિત્રો, સાંપ્ર
રાજનીતિ, પુસ્તકપરિચય, જ્ઞાનગોષ્ઠી, નોંધ વગેરે આ માસિક
નિયમિત અંગો છે. તે ઉપરાંત જૂદા જૂદા વિષયો પર જ્ઞાનપૂર્ણ,
પ્રૌઢ અને વિચારપ્રેરક લેખો દર માસે પ્રકટ થાય છે. ઉગતા લેખકો
અને સંગીન વિચારકોને અતિ ઉપયોગી

ક્રાઉન આઠપેજી, ગ્લેઝ કાગળ, દર માસે પૃષ્ઠ ૮૦ થી
વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૦-૦, પરદેશના રૂ. ૭-૮-૦
નવું વરસ આસો માસથી શરૂ થાય છે.

નમૂનાના અંક માટે ચાર આનાની ટિકીટો બીડો અ
ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો.

યુગધર્મ કાર્યાલય, ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ